

**WYBRANE MOTYWY ARCHEOLOGICZNE
Z ZAKRESU PRADZIEJÓW
I WCZESNEGO ŚREDNIOWIECZA
NA MONETACH EUROPEJSKICH Z LAT 1992–2022**

**SELECTED ARCHAEOLOGICAL MOTIFS FROM PREHISTORY
AND THE EARLY MIDDLE AGES ON EUROPEAN COINS
FROM 1992–2022**

Włodzimierz Lajsner

Wydział Historii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza
ul. Uniwersytetu Poznańskiego 7, 61-614 Poznań.
wlodzimierz.98@wp.pl

ABSTRACT: Coins are not only a means of payment, but also a means of cultural communication. Both their obverses and reverses contain epigraphic and iconographic elements that together create an image. Among the iconographic elements, there are motifs understood as a repeating decorative element, but also as an expression of a certain type of idea. Archaeological motifs reflect their form of archaeological monuments or their elements, while their subject matter commemorates not only the monument itself, but also various related aspects researched by archaeologists. The aim of the considerations was to examine the numismatic form of commemorating archaeological heritage. The presented prehistoric and early medieval motifs appearing on European coins in the years 1992–2022 were first analyzed in terms of the form of their depiction on coins, then the archaeological themes with which these motifs are connected were taken into account, and on this basis axiological considerations were possible, aimed at answering the question – why a given motif was placed on the coin.

KEY WORDS: coins, numismatics, archaeological motifs, prehistory, early Middle Ages

Moneta jest nie tylko środkiem płatniczym, ale także istotnym źródłem wiedzy o kulturze. Może wyrażać różne treści za pomocą elementów epigraficznych, jak i ikonograficznych. Już od starożytności na monetach pojawiały się podobizny władców, odwołania do religii. Upamiętniano także osiągnięcia architektoniczne, wyko-

rzystywano motywy roślinne czy zwierzęce itp. (Kiersnowski, 1988, s. 19–20; 2006, s. 3–4). Dla każdej epoki, kultury i obszaru istnieją charakterystyczne motywy, do których sięgali mincerze lub projektanci monet. Podobnie na współczesnych monetach europejskich licznie występują nawiązania do świata przyrody, do architektury i sztuki, poza tym powszechne są odwołania do przeszłości, tzn. do wydarzeń historycznych lub historycznych postaci. Wymienione przykłady nie wyczerpują całej gamy motywów, do których odwołują się projektanci. Specyficzną ich formą są te inspirowane zabytkami archeologicznymi występujące na monetach.

Celem artykułu jest analiza numizmatycznej formy upamiętniania osiągnięć archeologii i popularyzacji wiedzy na przykładzie wybranych pradziejowych motywów archeologicznych, takich jak stylizowany wizerunek „oranta”/bogini matki z Krzemionek Opatowskich czy tetradrachma bratysławskiego typu z napisem BIATEC oraz średniowiecznych motywów archeologicznych, takich jak jeździec z Madary czy wielkomorawski gombik z Mikulčic, obecnych na europejskich obiegowych i okolicznościowych monetach emitowanych w latach 1992–2022. Podjęte rozważania stanowią próbę odpowiedzi na pytanie, dlaczego właśnie dany motyw zabytku archeologicznego został przedstawiony na monecie¹.

ZAŁOŻENIA METODYCZNE

Za motywy archeologiczne należy uznać odwzorowanie zabytku archeologicznego: artefaktu lub obiektu czy ich elementów w postaci ornamentów lub detali. Na podstawie stron internetowych banków centralnych państw europejskich było możliwe ustalenie obecności takich motywów na monetach, które spełniają powyższą definicję. Każdy wyróżniony motyw został przedstawiony z osobna w ramach powtarzalnego układu: w pierwszej analizie ikonograficznej, następnie omówienie tematyki motywu oraz znaczenie tematyki motywu. Analiza ikonograficzna polegała na analizie tej strony monety, awersu lub rewersu, na której znajdował się motyw zaprezentowany na fotografii. Oznaczony został motyw i inne elementy z nim związane, co pozwoliło na przeprowadzenie analizy jego formy i powiązanie z nim innych treści, takich jak napisy czy inne przedstawienia.

Następnie analizie poddana została tematyka archeologiczna, do której motyw nawiązuje, czego dokonano na podstawie zebranej literatury przedmiotu. Różnorodność i obszerność informacji o zabytkach zmuszała do wyboru najważniejszych aspektów, takich jak: kontekst kulturowy czy cywilizacyjny, kontekst występowania lub odkrycia zabytku, informacje dotyczące chronologii oraz kluczowych zagadnień badanych przez archeologów, np. kultura duchowa, rzemiosło, budownictwo. Powią-

¹ Niniejsza praca jest kontynuacją rozważań podjętych w mojej pracy dyplomowej *Wybrane motywy archeologiczne: prahistoryczne i protohistoryczne na monetach europejskich z lat 1990–2020*, Poznań 2022 i zawężoną tematycznie tylko do motywów pradziejowych i średniowiecznych.

zanie zabytków z konkretnym kontekstem pozwoliło określić ich znaczenie. Jeśli było to możliwe, zawarto także datę odkrycia oraz nazwiska odkrywców danego zabytku (Lajsner, 2022, s. 9–10).

Na podstawie tych informacji możliwy był ostatni etap rozważań polegający na weryfikacji znaczenia zabytku przedstawionego na monecie i jego kontekstu dla samego dziedzictwa archeologicznego². Tym samym rozważania o charakterze aksjologicznym stanowiły próbę odpowiedzi na pytanie, dlaczego dany zabytek upamiętniono na monecie. Założyłem, że projektant nie kierował się wyłącznie jego estetyką, ale inspirował się jego tematyką prezentującą konkretne znaczenie i przedstawiającą określoną wartość, a także zapotrzebowaniem społecznym. Weryfikację przeprowadziłem na podstawie internetowych stron UNESCO, internetowych stron banków centralnych, internetowych stron wystaw muzealnych, opinii badaczy zawartych w monografiach, pracach zbiorowych, w katalogach wystaw – źródeł, które zawierały elementy wartościowania opartego na procedurach naukowych (Lajsner, 2022, s. 10). Podobne cele przyświecały mi w rozważaniach podjętych w tym samym tomie dotyczących motywów śródziemnomorskich na monetach.

MOTYW I – STYLIZOWANY WIZERUNEK „ORANTA” LUB BOGINI MATKI Z KRZEMIONEK OPATOWSKICH

Analiza ikonograficzna

Motyw jest interpretowany jako stylizowany wizerunek „oranta” lub symbol bogini matki. Został umieszczony na rewersie okolicznościowej monety o nominale 2 zł z 2012 roku oraz na awersie monety okolicznościowej 50 zł z 2022 roku. Motyw oranta/bogini matki na ryc. 1 przedstawiającej rewers monety 2 zł został oznaczony numerem 7. Oprócz tego na monecie znalazły się inne zabytki oznaczone kolejno numerami: 2 – stylizowany wizerunek ostrza siekiery, 3 – rekonstrukcja kilofa z krze-

² W ramach punktów 2 i 3 artykułu 1 Konwencji o Ochronie Dziedzictwa Archeologicznego (potocznie określanej jako Konwencja Maltańska) z 1992 roku zawarto definicję dziedzictwa archeologicznego zakładającą że:

2. [...] należy uznać za przedmiot dziedzictwa archeologicznego wszelkie pozostałości, obiekty i jakiegokolwiek inne ślady ludzkości z minionych epok:

i) których zachowanie i analiza pomogą prześledzić historię ludzkości i jej stosunek do środowiska naturalnego,

ii) dla których wykopaliska i odkrycia oraz inne metody badań nad dziejami ludzkości i jej środowiskiem są podstawowym źródłem informacji i

iii) które są usytuowane w jakimkolwiek miejscu podlegającym jurysdykcji Stron.

3. Dziedzictwo archeologiczne obejmuje struktury, konstrukcje, zespoły budowlane, eksploatowane tereny, przedmioty, zabytki innego rodzaju, jak też ich otoczenie znajdujące się na ziemi lub pod wodą, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19961200564/O/D19960564.pdf> [dostęp: 11.03.2023].

Ryc. 1. Rewers monety 2 zł z 2012 roku (fot. W. Lajsner)

Fig. 1. A reverse of the 2 zloty coin from 2012 (photo by W. Lajsner)

miennym ostrzem, 4 – krzemienne ostrza kilofa bez oprawy, 5 – dzwignia z rogu jeleniego, 6 – kamienne ostrze kilofa³.

Wyobrażenie „oranta”/bogini matki zostało wpisane wewnątrz koła ulokowanego w lewej dolnej części monety. Motyw składa się z krótkiej pogrubionej linii pionowej oraz dwóch kreski poziomych. Od dolnej kreski odchodzą 4 mniejsze pionowe kreski – 2 po lewej i 2 po prawej stronie oranta. Nad górną kreską znajdują się dwie kropki. W górnej części otoku oznaczony numerem 1 widnieje napis *Krzemionki Opatowskie*. Moneta została wybita z okazji 90 rocznicy odkrycia „Krzemionek Opatowskich” (Bąbel, 2015, s. 178).

Motyw „oranta”/bogini matki znajdujący się na awersie monety 50 zł, upamiętniającej 100. rocznicę odkrycia zespołu pradziejowych kopalni krzemienia pasiastego „Krzemionki”⁴ został oznaczony na ryc. 2 numerem 1. Widnieje on po lewej stronie awersu, na pofalowanym tle imitującym krzemień pasiasty.

³ Na stronie internetowej Narodowego Banku Polskiego, w ramach broszury informacyjnej, której autorem jest prof. Jacek Lech, zawarto informacje odnoszące się do tematyki Krzemionek Opatowskich, takie jak datowanie, lokalizacja, data odkrycia i odkrywcy stanowiska, o działalności górniczej neolitycznych wydobywców krzemienia, o rodzaju surowca, o narzędziach stosowanych do wydobycia krzemienia oraz jego zastosowaniu, poza tym wspomniano także o obecności oranta i innych rysunków wiążących się z wierzeniami. Dodatkowo w ramach opisu monety 2 zł, wymieniono elementy pojawiające się na monecie, które zawarłem w ramach swojego opisu rewersu. Projektantką monety jest Ewa Tyc-Karpińska. Narodowy Bank Polski, *Banknoty i monety, monety okolicznościowe z 2012 r.*, w ramach internetowej strony NBP, broszura: *Zabytki kultury materialnej w Polsce: Krzemionki Opatowskie*. Źródło: https://nbp.pl/wp-content/uploads/2022/11/2012_10_krzemionki_opatowskie_pl.pdf [dostęp: 11.03.2023]. Oprócz tego o obecności motywu archeologicznego na monecie wspomniano w pracy „*Krzemionki Opatowskie*”: *monument prehistorii Europy: kopalnie krzemienia pasiastego* (Bąbel, 2015, s. 178).

⁴ Na stronie internetowej Narodowego Banku Polskiego, w ramach broszury informacyjnej, której autorem jest Muzeum Historyczno-Archeologiczne w Ostrowcu Świętokrzyskim, zawarto informacje o dacie odkrycia, odkrywcy, pierwszych wykopaliskach, zaprezentowano podstawowe ustalenia o stanowisku, informacje o znaczeniu miejsca. Omówiono także elementy awersu i rewersu monety – motyw jednak został tu przedstawiony jako symbol Wielkiej Matki. Projektantką monety jest Urszula Walerzak. Narodowy Bank Polski, *Banknoty i monety, monety okolicznościowe z 2022 roku*, w ramach internetowej strony NBP, broszura: *100. rocznica odkrycia zespołu pradziejowych kopalni krzemienia pasiastego*

Ryc. 2. Awers monety 50 zł z 2022 roku (za: NBP)

Fig. 2. An obverse of the 50 zloty coin from 2022 (after NBP)

Motyw składa się z pionowej krótkiej pogrubionej linii oraz trzech kresek poziomych – jedna górna oraz dwie dolne, z których odchodzą łącznie 4 pionowe kreski.

Omówienie tematyki motywu

Krzemionki Opatowskie⁵ były jednym z największych i najważniejszych miejsc wydobywania krzemienia pasiastego wykorzystywanego w neolicie i epoce brązu. Na powierzchni 78,5 ha ciągnącej się łukowatym pasem o długości 4,5 km i o szerokości wahającej się od 20 do 200 m znajdują się pozostałości górnicze, takie jak leje szybów czy hałdy gruzu tworzące górniczy krajobraz. Łącznie zachowało się około 3000 szybów, choć przypuszcza się, że mogło ich być nawet 4000 (Jedynak, 2015, s. 12–13). Kopalnie funkcjonowały w okresie od drugiej połowy IV tys. p.n.e. do początków II tys. p.n.e.⁶ Rozwój kopalnictwa na obszarze Krzemionek Opatowskich był powiązany z zapotrzebowaniem na surowiec krzemienisty, które zmieniało się w czasie (Jedynak, 2015, s. 19–20). Głębokość zalegania złoża krzemienia wynosiła od 2 do 9 m. W górnych warstwach krzemień wydobywano metodami odkrywkowymi z gliny polodowcowej i zwietrzliny wapiennej, kopiąc proste jamy lub większe wychodnie rozszerzane przy dnie dzięki niszmom umożliwiającym powiększenie obszaru eksploatacji. Poniżej 3,5 m surowiec zalegał w skale wapiennej, co zmuszało wydobywców do stosowania zaawansowanej eksploatacji podziemnej. Stworzono system niewielkich kopalń filarówych z ulokowanymi blisko siebie szybami i wyrobiskami. Do największych osiągnięć należała umiejętność tworzenia kopalń komorowych dra-

„Krzemionki”. Źródło: https://nbp.pl/wp-content/uploads/2022/08/2022_13_krzemionki_pl.pdf [dostęp: 11.03.2023].

⁵ Stanowisko w Krzemionkach Opatowskich odkrył w 1922 roku Jan Samsonowicz, geolog i paleontolog z Państwowego Instytutu Geologicznego, prowadzący prace mające na celu stworzenie map geologicznych powiatu opatowskiego (Bąbel, 2015, s. 28–29).

⁶ Kulturą archeologiczną, która zapoczątkowała eksploatację krzemienia pasiastego, była kultura pucharów lejkowatych. Nasiloną eksploatacją przypadała na okres kultury amfor kulistych, natomiast surowiec stracił na znaczeniu w początkach epoki brązu (Jedynak, 2015, s. 19–20).

zonych na głębokości dochodzącej nawet do 9 metrów i osiagających powierzchnię ponad 500 m kw. (Jedynak, 2015, s. 13).

Wydobyty z kopalni krzemień selekcyjonowano już w podziemiach, zaś najlepszy surowiec transportowano na powierzchnię. Surowiec, z którego formowano siekiery i dłuta, dzielono na mniejsze kawałki w ramach pracowni działających nieopodal wejścia do szybu (Jedynak, 2015, s. 15). Krzemień wydobywano za pomocą narzędzi górniczych. Do nich należą kliny, dźwignie, grace, dłuta, pobijaki wykonane z poroża, krzemienne lub kamienne kilofy, kamienne płyty szlifierskie. Z drewna tworzono formy zadaszenia i oszalowania szybu, ze skóry zaś worki służące do transportu surowca (Bąbel, 2015, s. 92, 97–98; Jedynak, 2015, s. 14–15). W kopalniach istotnym znaleziskiem są również pozostałości węgla drzewnych, które świadczyć mogą o stosowaniu łuczywa do oświetlania tuneli oraz, jak przypuszczają badacze, mogły wymuszać także ruch powietrza pozwalający na wentylację podziemi (Bąbel, 2015, s. 92–94). W podziemiach zachowały się także ślady osmalenia pochodzącego od używanych łuczyw. Oprócz tego pojawiają się graffiti wykonywane węglem drzewnym na ociosach, filarach, płytach wapiennych w suchej posadzce, które mogą świadczyć o sztuce, magii czy nawet religii prahistorycznych górników. Pojawiające się przedstawienia interpretowane są jako stopy ludzkie, bukraniony, łódeczki. Motywem, którym zainspirowały się projektantki monet, jest postać znajdująca się na filarze wyrobiska wokół szybu drugiego, interpretowana jako orant lub rodząca kobieta, „bogini Wielka Matka” (Bąbel, 2015, s. 121–123, por. ryc. 161, tamże).

Znaczenie tematyki motywu

W 1994 roku Krzemionki Opatowskie zostały uznane za Pomnik Historii⁷, natomiast w 2019 roku Krzemionkowski region pradziejowego górnictwa krzemienia pasiastego został wpisany na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO na podstawie kryteriów III i IV⁸. W roku 2012, kiedy wybito monetę upamiętniającą stanowisko, starano się wpisać „Krzemionki” na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO, ze względu na unikalne rozwiązania techniczne neolitycznych górników (Bąbel, 2015, s. 148). Wybicie przez NBP monety upamiętniającej 90 rocznicę odkrycia

⁷ Muzeum Historyczno-Archeologiczne w Ostrowcu Świętokrzyskim, Krzemionki, O oddziale <https://muzeumostrowiec.pl/krzemionki/o-oddziale/> [dostęp: 22.02.2023].

⁸ III. niesie unikalne lub co najmniej wyjątkowe świadectwo tradycji kulturowej lub cywilizacji wciąż żywej bądź już nieistniejącej. IV. Jest wybitnym przykładem typu budowli, zespołu architektonicznego, zespołu obiektów techniki lub krajobrazu, który ilustruje znaczący(e) etap(y) w historii ludzkości. Polski Komitet ds. UNESCO, Polska, <https://www.unesco.pl/?id=290> oraz Polski komitet ds. UNESCO, kryteria wpisu na Listę Światowego Dziedzictwa, <https://www.unesco.pl/kultura/dziedzictwo-kulturowe/swiatowe-dziedzictwo/kryteria/> [dostęp: 16.02.2023 roku].

Krzemionek potwierdza polityczne dążenia władz o wpisanie tego obszaru na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO⁹.

Na łamach broszury Narodowego Banku Polskiego z 2012 roku jej autor prof. Jacek Lech akcentuje znaczenie bardzo dobrze zachowanego poneolitycznego krajobrazu powstałego na skutek działalności górniczej. Stworzona w ten sposób podziemna „architektura” komór dowodzi zaawansowanej wiedzy technicznej społeczności z młodszej epoki kamienia zamieszkujących ten obszar, nieznających jeszcze surowców, takich jak brąz czy żelazo. Stanowisko w Krzemionkach Opatowskich jest jednym z najważniejszych zabytków kultury materialnej w Polsce i stanowi najwybitniejszy zabytek z młodszej epoki kamienia w Europie Środkowej¹⁰.

Natomiast na łamach broszury Narodowego Banku Polskiego z 2022 roku opisującej monetę 50-złotową, dodatkowo został zaakcentowany fakt, że motyw oranta/symbol bogini matki jest jednym z niewielu przykładów zachowanych w Polsce pradziejowej sztuki naskalnej. Uwzględniony został wpis stanowisk w Krzemionkach Opatowskich na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO¹¹.

J. T. Bąbel uważa natomiast, że architektura krzemionkowych podziemi, która powstała przypadkowo, budzi zachwyt nie tylko uczonych, ale także turystów. Dowodzą one, że pozostałości wydobywcze w Krzemionkach stanowią wspaniałe osiągnięcie pozornie prymitywnych neolitycznych przodków (Bąbel, 2015, s. 7). Wyjątkowość stanowiska potwierdza to, że wydobywanie krzemienia wymagało specjalistycznej fachowej wiedzy, a neolityczni górnicy stosowali rozwiązania nowatorskie. Unikalne i innowacyjne rozwiązania oraz długi czas wydobywania surowca sprawiają, że miejsce to jest jednym z ważniejszych stanowisk w Europie, które pozwala prześledzić etapy rozwoju neolitycznego górnictwa (Bąbel, 2015, s. 148).

Unikatowe znaczenie Krzemionek Opatowskich promuje Muzeum Historyczno-Archeologiczne w Ostrowcu Świętokrzyskim i rezerwat przyrody Krzemionki, którego częścią są neolityczne kopalnie krzemienia. Instytucje te prowadzą zarówno działalność edukacyjną, m.in. lekcje muzealne i warsztaty archeologiczne, jak i popularyzują wiedzę na temat neolitu i początków epoki brązu, a dodatkowo przygotowują liczne wystawy¹².

⁹ Narodowy Bank Polski, *Banknoty i monety, monety okolicznościowe z 2012 r.*, w ramach internetowej strony NBP, broszura: *Zabytki kultury materialnej w Polsce: Krzemionki Opatowskie*, https://nbp.pl/wp-content/uploads/2022/11/2012_10_krzemionki_opatowskie_pl.pdf [dostęp: 11.03.2023].

¹⁰ Narodowy Bank Polski, *Banknoty i monety, monety okolicznościowe z 2012 r.*, *Zabytki kultury materialnej w Polsce: Krzemionki Opatowskie*, https://nbp.pl/wp-content/uploads/2022/11/2012_10_krzemionki_opatowskie_pl.pdf [dostęp: 11.03.2023].

¹¹ Narodowy Bank Polski, *Banknoty i monety, monety okolicznościowe z 2022 r.*, w ramach internetowej strony NBP, broszura: *100. rocznica odkrycia zespołu pradziejowych kopalni krzemienia pasiastego „Krzemionki”*, https://nbp.pl/wp-content/uploads/2022/08/2022_13_krzemionki_pl.pdf [dostęp: 11.03.2023].

¹² Informacje o historii działalności rezerwatu i muzeum w: Muzeum Historyczno-Archeologiczne w Ostrowcu Świętokrzyskim „Krzemionki”, Historia <https://muzeumostrowiec.pl/muzeum/historia/> [dostęp: 16.02.2023].

MOTYW II – TETRADRACHMA BRATYSŁAWSKIEGO TYPU Z NAPISEM „BIATEC”

Analiza ikonograficzna

Motyw monety celtyckiej tetradrachmy bratysławskiego typu z napisem BIATEC znalazł się w po lewej stronie górnej części rewersu obiegowej słowackiej monety o wartości 5 koron.¹³ Został oznaczony na rycinie 3 numerem 1. Motyw posiada wyraźnie zarysowane kontury na górze oraz po lewej stronie, natomiast po prawej i od dołu kontury nie występują. Na celtyckiej monecie występuje przedstawienie jeźdźca trzymającego za plecami gałązkę. Pod wyobrażeniem jeźdźca znajduje się napis BIATEC, będący składową częścią celtyckiej monety, jednocześnie informacją o typie monety (Lajsner, 2022, s. 65–66).

Ryc. 3. Rewers monety 5 koron (fot. W. Lajsner)

Fig. 3. A reverse of the 5 koruna coin (photo by W. Lajsner)

Omówienie tematyki motywu

Tetradrachmy Bratysławskiego typu z napisem BIATEC były produkowane na terenie południowo-zachodniej Słowacji przez celtyckie plemię Bojów¹⁴. Prawdpo-

¹³ Na stronie Narodowego Banku Słowacji w odniesieniu do 5 koron zawarto informacje, że na rewersie monety umieszczono wizerunek celtyckiej monety tetradrachmy z Bratysławy, opisano jej najważniejsze elementy, podano także datowanie. Projektantem monety jest Drahomir Zobek. Národná banka Slovenska, Slovak koruna coins, 5 Sk, <https://www.nbs.sk/en/banknotes-and-coins/slovak-currency/slovak-coins/5-sk> [dostęp 11.02.2023]. Bardziej szczegółowe informacje o monecie celtyckiej można znaleźć w ramach omawiania logo banku zawierające informacje o rodzajach inskrypcji na monetach celtyckich, o średnicy i masie monet, podano przykład skarbu owych monet. Národná banka Slovenska, Slovak koruna coins, 5 Sk, <https://www.nbs.sk/en/about-the-bank/basic-information/nbs-logo> [dostęp 11.02.2023 roku]. Oprócz tego o obecności archeologicznego motywu na monecie wspomniano w pracy *Staré Slovensko. 1, Archeológia ako historická veda* (Bujna, Furmánec, Wiedermann, 2013, s. 224).

¹⁴ Na obszarach zasiedlonych przez Celtów posługiwano się monetą. Mennictwo celtyckie rozwijało się na obszarach od Półwyspu Iberyjskiego na zachodzie, do Brytanii na północy, aż do ujścia Dunaju na wschodzie i w okresie hellenistycznym przeżywało swój rozkwit. Początków mennictwa celtyckie-

dobnie miejscem ich produkcji było oppidium celtyckie w okolicach Bratysławy, co potwierdza występowanie zarówno licznych skarbów, jak i znalezisk luźnych monet na tym obszarze (Ondrouch, 1958, s. 132, 190), poza tym monety te znajdowane były licznie na obszarze południowo-zachodniej Słowacji, w mniejszym stopniu na obszarach ościennych (Ondrouch, 1958, s. 191).

Mennictwo Celtów wiązało się z ich rozwojem polityczno-społecznym. Naczelnicy, książęta, wodzowie poszczególnych plemion produkowali własne monety, tym samym na Słowacji działało kilka ośrodków produkcji ulokowanych w oppidach, będących centrami politycznymi, co wiązało się z kolei ze zróżnicowaniem typów monet (Kolníková, 1978, 20). Produkcja monet wiązała się ze świadomością wodzów celtyckich o prestiżu, jaki niesie mennictwo (Weisser, 2009, s. 25). Najprawdopodobniej tetradrachmy z napisem BIATEC emitowano w latach 70–44 p.n.e. na zlecenie lokalnych wodzów (Ondrouch, 1958, s. 126). Kres mennictwa celtyckiego na obszarze południowo-zachodniej Słowacji przypadał na okres połowy I wieku p.n.e. i wiązał się z najezdami dackiego króla Burebisty na te obszary (Kolníková, 1978, s. 22).

Legendy omawianych monet zapisywano w alfabecie łacińskim, co świadczy najpewniej o rzymskich oddziaływaniach na obszar dzisiejszej Słowacji. Legendy zamieszczane były w różnych miejscach rewersów – najczęściej w jego dolnej części, zaś wyjątkowo pojawiały się na awersach (Ondrouch, 1958, s. 44). Prawdopodobnie monety te noszą imiona celtyckich wodzów i książąt. Odmiany monet wyróżnia się na podstawie pojawiających się na nich legend. Oprócz imienia BIATEC, które dominuje wśród odnajdowanych egzemplarzy (stąd też nazwa), pojawiają się również inne imiona, takie jak: NONNOS, SONNON, DEVIL, BVSV, BVSSVMARVS, IANTVMARVS, COBROVOMARVS, COISA, PFARIARIX, AINORIX, FARIARIX, EVOIVRIX, TITTO, COVNOS, COVIOMARUS, MACCIUS (Kolníková, 1978, s. 72).

Bogactwo typologiczne tetradrachm z Bratysławy nie ogranicza się jednak do różnych odmian legend. Typologię opracował V. Ondrouch, który wyróżnił 5 typów monet. Według niego awers typu 1 przedstawiał jedną głowę, awers typu 2 ukazywał dwie głowy – po prawej stronie znajduje się głowa kobiety zdobiona wieńcem, natomiast po lewej głowa mężczyzny z hełmem, uosobienie „Virtus“. Z kolei awers typu 3 przedstawiał dwie takie same głowy, jednocześnie pojawia się tu skrót BIA, natomiast awers typu 4 zawierał dwie głowy różniące się jednak stylizacją, z kolei na awersie typu 5 pojawia się tylko jedna głowa (Ondrouch, 1958, s. 33–34). Na rewersach tetradrachm z Bratysławy najczęściej pojawiającym się motywem jest postać jeźdźca na galopującym koniu. Motyw ten występuje na monetach z legendami BIATEC, NONNOS, IANTUMARUS, COUNOS. Na rewersach monet z legendą BIATEC, zaliczanych do 1–3 typu, pojawia się przedstawienie jeźdźca, który trzy-

go należy upatrywać w napływie monet greckich poprzez trybuty, żold i handel (Weisser, 2009, s. 25). Na obszarze wschodnioceltyckim, tj. na Słowacji, na Węgrzech, na obszarach Bałkanów Zachodnich i w Rumunii produkowano monety srebrne na wzór monet macedońskich królów Filipa II i Aleksandra Wielkiego (Kolníková, 1978, s. 19–20).

ma w lewej ręce za plecami gałąź z liśćmi albo z owocami lub też z pąkami, natomiast na rewersach monet zaliczanych do 4 i 5 typu jeździec siedzi w siodle, ma na piersi zbroję, zaś w górze trzyma miecz, na nodze widoczna jest ostroga, a długie włosy spadają mu na plecy. Owalna pętla lassa znajduje się nad głową jeźdźca (Ondrouch, 1958, s. 37). Projektant słowackiej monety o wartości 5 koron inspirację czerpał z rewersu tetradrachmy z napisem BIATEC, zaliczanej do typów 1–3 (por. Kolníková, 1978, s. 29, ryc. 7).

Krawędzie monet zostały obramowane najczęściej przez jeden lub dwa kręgi. Na wewnętrznym okręgu znajduje się prążkowanie złożone z drobnych, otwartych i koronkowo ułożonych półokręgów. Niekiedy krawędź brzegu zdobiona jest perełkowaniem (Ondrouch, 1958, s. 50).

Masa srebrnych tetradrachm bratysławskich z napisem BIATEC wynosi przeciętnie 16,66 g i odpowiada ona masie tetradrachm attyckich, dlatego też przyjęto dla monet celtyckich o tej masie taką samą nazwę (Ondrouch, 1958, s. 76–77). Średnica monet przeciętnie wynosi 2,382–2,617 cm (Ondrouch, 1958, s. 78).

Znaczenie tematyki motywu

O wartościach poznawczych, jakie niosą omawiane monety celtyckie, świadczą imiona najpewniej władców zapisywanych na rewersach, zwłaszcza gdy nie ma innych wzmianek o poszczególnych postaciach historycznych, np. brakuje innych źródeł pisanych. Są zatem świadectwem panowania lokalnych władców celtyckich, rządzących niegdyś na obszarze Słowacji (Ondrouch, 1958, s. 194). Poza tym umożliwiają rozpoznanie osadnictwa i odtworzenie powiązań handlowych w okresie lateńskim. Skupisko znalezisk monet w pobliżu Bratysławy wskazuje na istnienie w tym miejscu oppidium celtyckiego, w którym mogła działać mennica. Świadczą także o sile organizacji plemiennej i o rozwoju cywilizacyjnym Celtów z obszaru Słowacji. Wskazują na silny potencjał zarówno militarny, gospodarczy, jak i polityczny (Ondrouch, 1958, s. 191, 194). Dodatkowo, jak zauważa V. Ondrouch, monety celtyckie omawianego typu można zaliczyć do kategorii dzieła sztuki, gdyż świadczą o wysokim lokalnym kunszcie mennicznym pochodzącym spoza świata rzymsko-greckiego (Ondrouch, 1958, s. 194). Monety z napisem BIATEC są najstarszymi monetami produkowanymi na obszarze Słowacji (Ondrouch, 1958, s. 190). Ich produkcja poprzedziła prawie o 1500 lat założenie mennicy w Kremnicy w 1328 roku (Kolníková, 1978, s. 11). Fakt ten Narodowy Bank Słowacji dodatkowo upamiętnił, ponieważ wizerunek rewersu tetradrachmy bratysławskiego typu z napisem BIATEC przyjął jako swoje logo¹⁵.

¹⁵ Informacje ze strony internetowej *Národná Banka Slovenska, Basic Information, NBS logo*, <https://www.nbs.sk/en/about-the-bank/basic-information/nbs-logo> [dostęp: 11.02.2023].

MOTYW III – JEŹDZIEC Z MADARY

Analiza ikonograficzna

Motyw jeźdźca z Madary znalazł na bułgarskich awersach monetach obiegowych 1, 2, 5, 10 lewa z 1992 roku¹⁶, 10, 20, 50 lewa z 1997 roku¹⁷ oraz 1, 2, 5, 10, 20, 50 stotinek z lat 1999–2000¹⁸. Monety w ramach poszczególnej emisji, niezależnie od nominału nie różnią się sposobem przedstawiania zabytku. Motyw w ramach wszystkich monet ze wszystkich emisji znajdował się w centrum ich awersów i składał się

¹⁶ Na stronie internetowej Narodowego Banku Bułgarii zawarto informacje, że monety z 1992 roku upamiętniają relief naskalny, podano także informacje o jego datowaniu. Projektantami monet są Lyubomir Prahov, Petar Stoikov i Vladimir Yossifov; Българска народна банка, Банкноти и монети, изтеглени от обращение, с неизтекъл срок на, 1 лев, https://www.bnb.bg/NotesAndCoins/NACOutOfCirculation/COIN_1992_01BGL_BG [dostęp: 11.02.2023]; Българска народна банка, Банкноти и монети, изтеглени от обращение, с неизтекъл срок на, 2 лева, https://www.bnb.bg/NotesAndCoins/NACOutOfCirculation/COIN_1992_02BGL_BG [dostęp: 11.02.2023]; Българска народна банка, Банкноти и монети, изтеглени от обращение, с неизтекъл срок на, 5 лева, https://www.bnb.bg/NotesAndCoins/NACOutOfCirculation/COIN_1992_05BGL_BG [dostęp: 11.02.2023]; Българска народна банка, Банкноти и монети, изтеглени от обращение, с неизтекъл срок на, 10 лева, https://www.bnb.bg/NotesAndCoins/NACOutOfCirculation/COIN_1992_10BGL_BG [dostęp: 11.02.2023]; Каталог – Монети – Част 2, s. 137–138, https://www.bnb.bg/bnbweb/groups/public/documents/bnb_publication/pub_np_catalogues_coins_p2_bg.pdf [dostęp: 11.02.2023].

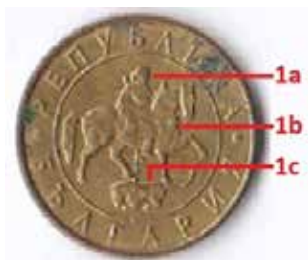
¹⁷ Na stronie internetowej Narodowego Banku Bułgarii zawarto informacje, że monety z 1997 roku upamiętniają relief naskalny, podano także informacje o jego datowaniu. Projektantami monet są Lyubomir Prahov, Petar Stoikov i Vladimir Yossifov; Българска народна банка, Банкноти и монети, изтеглени от обращение, с неизтекъл срок на, 10 лева, https://www.bnb.bg/NotesAndCoins/NACOutOfCirculation/COIN_1997_10BGL_BG [dostęp: 11.02.2023]; Българска народна банка, Банкноти и монети, изтеглени от обращение, с неизтекъл срок на, 20 лева; https://www.bnb.bg/NotesAndCoins/NACOutOfCirculation/COIN_1997_20BGL_BG [dostęp: 11.02.2023]; Българска народна банка, Банкноти и монети, изтеглени от обращение, с неизтекъл срок на, 50 лева, https://www.bnb.bg/NotesAndCoins/NACOutOfCirculation/COIN_1997_50BGL_BG [dostęp: 11.02.2023]; Каталог – Монети – Част 2, s. 150, https://www.bnb.bg/bnbweb/groups/public/documents/bnb_publication/pub_np_catalogues_coins_p2_bg.pdf [dostęp: 11.02.2023].

¹⁸ Na stronie internetowej Narodowego Banku Bułgarii zawarto informacje, że monety emitowane w 1999 roku upamiętniają relief naskalny, podano także informacje o jego datowaniu. Projektantami monet są Petar Stoikov i Vladimir Yossifov; Българска народна банка, Монети в обращение, 1 стотинка, https://www.bnb.bg/NotesAndCoins/NACCoinsCurrency/COIN_1999_01ST_BG [dostęp: 11.02.2023]; Българска народна банка, Монети в обращение, 2 стотинки, https://www.bnb.bg/NotesAndCoins/NACCoinsCurrency/COIN_1999_02ST_BG [dostęp: 11.02.2023]; Българска народна банка, Монети в обращение, 5 стотинки, https://www.bnb.bg/NotesAndCoins/NACCoinsCurrency/COIN_1999_05ST_BG [dostęp: 11.02.2023]; Българска народна банка, Монети в обращение, 10 стотинки, https://www.bnb.bg/NotesAndCoins/NACCoinsCurrency/COIN_1999_10ST_BG [dostęp: 11.02.2023]; Българска народна банка, Монети в обращение, 20 стотинки, https://www.bnb.bg/NotesAndCoins/NACCoinsCurrency/COIN_1999_20ST_BG [dostęp: 11.02.2023]; Българска народна банка, Монети в обращение, 50 стотинки https://www.bnb.bg/NotesAndCoins/NACCoinsCurrency/COIN_1999_50ST_BG [dostęp: 11.02.2023]; Каталог – Монети – Част 2, s. 157–158, 161, https://www.bnb.bg/bnbweb/groups/public/documents/bnb_publication/pub_np_catalogues_coins_p2_bg.pdf [dostęp: 11.02.2023].

Ryc. 4. Awers monety 10 lewów z 1992 roku (fot. W. Lajsner)

Fig. 4. An obverse of the 10 leva coin from 1992 (photo by W. Lajsner)

Ryc. 5. Awers monety 10 lewów z 1997 roku (fot. W. Lajsner)

Fig. 5. An obverse of the 10 leva coin from 1997 (photo by W. Lajsner)

Ryc. 6. Awers monety 10 stotinek z 1999 roku (fot. W. Lajsner)

Fig. 6. An obverse of the 10 stotinka coin from 1999 (photo by W. Lajsner)

z ukazanego z boku jeźdźca. Koń kroczył paradnym krokiem zwróconym w prawą stronę. Niżej leżał lew przesyty kopią. Na rycinach 4, 5, 6 przedstawiających po wybranym egzemplarzu monety ze wspomnianych emisji, jeździec został oznaczony numerem 1a, koń numerem 1b, lew zaś numerem 1c (Lajsner, 2022, s. 79–85).

Omówienie tematyki motywu

Relief naskalny¹⁹ z wyobrażeniem jeźdźca znajduje się na ścianie skalnej 23 m nad poziomem okolicznego terenu w pobliżu wsi Madara (Velkov i in., 1956, s. 122; Stancheva, 1996, s. 23, za: Fiedler, 2008, s. 202). Wymiary reliefu wynoszą 2,60 m wysokości, 3,10 m długości (Beševliev, 1963, s. 95). Dzięki analizie stylistycznej obrazu oraz dzięki inskrypcjom przy nim wyrytym możliwe jest określenie czasu powstania reliefu. Napisy informują o wydarzeniach z okresu VII i początków VIII wieku. Badania wskazują na to, że płaskorzeźba i pierwsza wyryta inskrypcja pochodzą z początków VIII wieku (Waklinow, 1984, s. 116). Autorstwo reliefu jest nieznane (Vaklinova, 1985, s. 60).

Przedstawienie jeźdźca z Madary jest przedmiotem badań zarówno historyków sztuki (Vaklinova, 1985), filologów (Beševliev, 1963), jak i archeologów – jako przykład starobułgarskiej kultury materialnej²⁰ (Fiedler, 2008; Waklinow, 1984).

Relief naskalny w Madarze otoczony jest licznymi zabytkami archeologicznymi. Najstarsze datowane są na epokę kamienia, występują także pozostałości trackie, późnorzymska willa, materiały wczesnośredniowieczne – relikty zarówno z czasów pogańskich, jak i chrześcijańskich²¹. Na podstawie źródła, jakim jest fragment kamiennej kolumny z Madary zawierającej zapisane po grecku imię pogańskiego bóstwa Tangry²², wiadomo, że było to miejsce kultu Bułgarów (Waklinow, 1984, s. 114). Nie ma jednak jednoznacznych dowodów archeologicznych, które potwierdzałyby istnienie w tym miejscu centrum kultowego. Szczególne różnice interpretacyjne wywołują ruiny dużego kompleksu architektonicznego w pobliżu kamiennego bloku skalnego, określanego Daultaszem – jedni badacze sadzą, że są to pozostałości pogańskiego sanktuarium, inni zaś twierdzą, że pozostałości są chrześcijańskie (Fiedler, 2008, s. 205–206; Waklinow, 1984, s. 113).

¹⁹ Zabytek został odkryty i opublikowany przez Felixa Kanitza w 1872 roku (Kanitza, 1879, s. 112–113, za: Fiedler, 2008, s. 202).

²⁰ Nazwa Protobułgarów została stworzona w celu odróżnienia późniejszych Bułgarów, którzy zasymilowali się z Trakami i Słowianami, natomiast średniowieczna nazwa Bułgarów odnosiła się do tureckojęzycznej elity wojowników i ich rodzin (Mühle, 2020, s. 133–134). Początki Bułgarii łączą się z działaniami Asparucha, który poprowadził Protobułgarów ze stepów nadazowsko-nadczarnomorskich szlakiem stepowym i osiedlił ich w latach 70. VII wieku na obszarze delty dolnego Dunaju, tzw. Małej Scytii (Kurnatowska, 1977, s. 45; Mühle, 2020, s. 134). Asparuch za pomocą wypraw zbrojnych zmusił cesarza Konstantyna IV do wypłacania rocznych danin i uznania swojej władzy w 681 roku. Protobułgarzy w latach 680–681 opanowali obszary Dolnej Mezji tym samym podbili miejscowe plemiona słowiańskie. Działalność Asparucha doprowadziła do powstania Państwa Bułgarskiego, które zagrażało Bizancjum (Kurnatowska, 1977, s. 45; Mühle, 2020, s. 134; Wasilewski, 1970, s. 36–37).

²¹ Republic of Bulgaria, Ministry of Tourism, Национален историко-археологически резерват „Мадара“, <https://www.tourism.government.bg/en/tourist-destinations/2309/2313> [dostęp: 15.02.2023].

²² Tangra – bóstwo Słońca i Nieba – czczone na szczytach gór lub pod koronami drzew. Obecność skał, kamiennych ścian, a także inne walory przyrodnicze sprawiały, że Madara mogła być miejscem kultu (Waklinow, 1984, s. 112–113). W tym kontekście szczególne znaczenie posiada „Daultasz” w tłum. kamień-bęben. Niektórzy badacze wskazują na związek między nazwą kamienia a dawnymi obrzędami pogańskimi, w trakcie których zapewne wykorzystywano bębny (Waklinow, 1984, s. 113).

Przedstawienie jeźdźca na monecie nie zostało otoczone ramą. Figury postaci zostały uwypuklone przez głębokie żłobienia wokół nich. Ich krawędzie zostały wygładzone i zaokrąglone. Wykorzystane zostało także naturalne wybrzuszenie skały, aby wrytą głowę lwa uczynić bardziej plastyczną (Waklinow, 1984, s. 115).

Relief przedstawia ułożoną na planie trójkąta kompozycję trzech figur – jeźdźca, psa i lwa. Razem stanowią harmonijną całość znajdującą się w uporządkowanej perspektywie. Na pierwszy plan wybija się przedstawienie jeźdźca, który jest najwyższą położoną postacią, znajduje się w centrum uwagi odbiorcy. Niżej leży lew przesyty krótką kopią, a za koniem biegnie pies w kierunku lwa (Waklinow, 1984, s. 114). Wszystkie figury omawianej kompozycji są dynamiczne, ukazano je w ruchu. Koń stąpa w prawą stronę, jego tylne nogi wykonują długi wykrok, a lewa przednia noga jest wysoko uniesiona. Przednie łapy skaczącego psa są zawieszony w powietrzu. Lew tylko pozornie zdaje się być martwy – kopia wbita z tyłu między łopatki tylko go obezwładniła – o ruchu lwa świadczy uniesiony ogon wijący się i bijący o ziemię, poza tym jego tylne łapy z wysuniętymi pazurami uginają się, a zwrócona w stronę widza głowa opada w dół (Waklinow, 1984, s. 114).

Bardzo istotne są szczegóły przedstawienia. Postać jeźdźca ma nieproporcjonalnie krótki tułów. Twarz została ukazana z profilu, włosy spadają na ramiona, natomiast niedostrzegalne są szczegóły zarysu głowy. Tors jeźdźca obrócony jest przodem do widza. Jego lewa ręka, trzymająca ramię uzdy, uniesiona jest nad grzywą konia, natomiast prawa zgięta i spoczywa na piersi (Waklinow, 1984, s. 115). Jeździec ubrany jest w sięgającą do kolan szatę. Pod siodłem posiadającym wysokie oparcie zauważyć można dwie derki oraz dolny i tylny ramię końskiego rzędu. Na plecach jeźdźca wisi kołczan. Prawa noga jeźdźca wsunięta jest w strzemień (Waklinow, 1984, s. 116). Głowa konia również zwrócona jest do przodu, w stronę widza. Ciało konia jest masywne i nieproporcjonalnie duże względem postaci jeźdźca (Waklinow, 1984, s. 115). Kopia, którą został ugodzony lew, ma na jednym końcu przymocowany proporzec (Waklinow, 1984, s. 116).

Sztuka rzeźbiarska we wczesnym okresie państwowości bułgarskiej cechowała się reprezentacyjnością, wyrażała treści polityczne i ideowe dążenia pierwszych władców. Relief na skałach madarskich wyraża cześć wobec osoby chana, manifestuje jego władzę i symbolizuje jego prerogatywy. Krok konia jest dostojny, natomiast władca przedstawiony jako jeździec-rycerz w dumnej pozycji, który powraca zwycięsko, zaś nieprzyjaciół został pokonany (Vaklinova, 1985, s. 68). Postać jeźdźca utożsamiana jest z władcą bułgarskim Terwelem (Fiedler, 2008, 202).

Relief otacza 7 fragmentów triumfalnych inskrypcji władców bułgarskich Terwela (701–718), Kormisosa (718–762) oraz Omurtaga (814–831) znajdujących się po lewej i po prawej stronie konia (Fiedler, 2008, s. 202). Inskrypcje zapisano w języku greckim (Waklinow, 1984, s. 118). Beševliev wyróżnił fragmenty inskrypcji i określił je numerami Ia, Ib, Ic, Id, IIa, IIb, III. Fragmenty Ia i Ib informują o pakcie Justyniana II z Bułgarami (Beševliev, 1963, s. 99, 106). Fragment Ic upamiętnia wizytę wygnanego Justyniana II na dworze Terwela oraz o pomocy zbrojnej, jakiej mu udzielił władca bułgarski w 705 roku w celu odzyskania utraconego tronu (Beševliev, 1963, s. 99, 107). Omawiane fragmenty inskrypcji powstały najpewniej między 705

a 707 rokiem, a zawarte w nich informacje umożliwiają poznanie pierwszych 25 lat historii państwa bułgarskiego (Beševliev, 1963, s. 110–111). Fragment Id zachował się w złym stanie, co sprawia, że nie można powiedzieć niczego pewnego, tym samym nie wiadomo, czy tekst jest kontynuacją informacji z fragmentów Ia, Ib, Ic, czy jednak informuje o czymś innym, np. możliwe, że zamieszczono tam dwa imiona artystów, którzy stworzyli rzeźbę (Beševliev, 1963, s. 111). Fragmenty IIa i IIb są źródłem poznania dalszych relacji Bułgarów i Bizancjum. Zapisano w tym miejscu dane o należnych płatnościach cesarza bizantyjskiego na rzecz Bułgarów (Beševliev, 1963, s. 99). Tekst dotyczył najpewniej cesarzy bizantyjskich Leona III i Konstantyna V oraz władcy bułgarskiego Kormisosza (Beševliev, 1963, s. 122). Fragment III zawiera imię Omurtaga i datuje się go na okres panowania tegoż władcy. Zły stan zachowania inskrypcji uniemożliwia dokładne ustalenie tego wydarzenia. Najpewniej mowa o działaniach militarnych Omurtaga podjętych względem Franków (Beševliev, 1963, s. 99, 123). Projektanci monet uwzględnili jedynie postać lwa, konia i jeźdźca. Na monetach nie znalazł się pies ani inskrypcje (por. Beševliev, 1963, tab. I–XVII).

Znaczenie tematyki motywu

O znaczeniu jeźdźca z Madary świadczą wcześniej podjęte działania na rzecz jego ochrony. W 1958 roku został stworzony Narodowy Rezerwat Historyczno-Archeologiczny „Madara”, chroniący nie tylko relief, ale także inne zabytki archeologiczne i walory przyrodnicze pobliskiego obszaru²³. Relief naskalny w Madarze został w 1979 roku wpisany na listę Światowego Dziedzictwa UNESCO na podstawie kryteriów I i III²⁴. Znaczenie jeźdźca z Madary według L. Angelova łączy się z okresem świetnej prosperity w czasach pierwszego państwa bułgarskiego. Wyobrażenie jeźdźca najpewniej chana Terwela ukazuje jego potęgę i chwałę. Kompozycja i rozmiary płaskorzeźby czynią ją unikalnym zabytkiem tego rodzaju w Europie. Jest to dobry przykład połączenia dawnej twórczości człowieka ze środowiskiem naturalnym i z pobliskim zespołem architektonicznym (Angelov, 1983, s. 28). Jak uważa S. Donchev, rzeźba stanowi wyraz kreatywności przedchrześcijańskiej kultury bułgarskiej we wczesnym średniowieczu. Wyjątkowość jeźdźca akcentuje fakt, że jest to najstarszy znany przykład inskrypcji protobułgarskiej. Inskrypcje stanowią bezcenne źródło informacji, umożliwiające poznanie historii wczesnego państwa bułgarskiego (Donchev, 1981, s. 41). W 2008 roku zabytek ten został uznany za narodowy symbol Bułgarii²⁵.

²³ Republic of Bulgaria, Ministry of Tourism, Национален историко-археологически резерват „Мадара“, <https://www.tourism.government.bg/en/tourist-destinations/2309/2313> [dostęp: 15.02.2023].

²⁴ I. stanowi wybitne dzieło twórczego geniuszu człowieka. III. niesie unikalne lub co najmniej wyjątkowe świadectwo tradycji kulturowej lub cywilizacji wciąż żywej bądź już nieistniejącej. Polski Komitet ds. UNESCO, Bułgaria, <https://www.unesco.pl/?id=265> oraz Polski komitet ds. UNESCO, kryteria wpisu na Listę Światowego Dziedzictwa, <https://www.unesco.pl/kultura/dziedzictwo-kulturowe/swiato-we-dziedzictwo/kryteria/> [dostęp: 15.02.2023].

²⁵ Republic of Bulgaria, Ministry of Tourism, Национален историко-археологически резерват „Мадара“, <https://www.tourism.government.bg/en/tourist-destinations/2309/2313> [dostęp: 15.02.2023 roku].

MOTYW IV – WIELKOMORAWSKI GOMBIK Z MIKULČIC

Analiza ikonograficzna

Motyw wielkomorawskiego gombika znajduje się po lewej stronie rewersu obiegowej czeskiej monety o wartości 2 koron²⁶, oznaczony na rycinie 7 numerem 1. Gombik jest kulistego kształtu, od góry przylega zawieszka, powierzchnia artefaktu zdobiona jest ornamentem w postaci medalionu, wewnątrz którego znajduje się stylizowany wizerunek ptaka. Na monecie nie pojawiają się treści epigraficzne powiązane z zabytkiem (Lajsner, 2022, s. 91).

Ryc. 7. Rewers monety 2 korony (fot. W. Lajsner)

Fig. 7. A reverse of the 2 koruna coin (photo by W. Lajsner)

Omówienie tematyki motywu

Tematyka gombików i powiązanego z nimi złotnictwa zyskała znaczenie, gdy w latach 50. XX wieku rozpoczęto badania osad i cmentarzysk na Morawach i w zachodniej Słowacji. Badania archeologiczne pozostałości ośrodków protomiejskich dawnego Państwa Wielkomorawskiego²⁷, m.in. takich jak Mikulčice, Staré Město

²⁶ W ramach strony internetowej Czeskiego Banku Narodowego zawarto tylko informacje, że na rewersie monety o wartości 2 koron umieszczono wielkomorawski gombik. Nie podano innych informacji, takich jak kontekst występowania – obiekt lub stanowisko, z którego pochodzi zabytek. Projektantką monety jest Jarmila Truhlíková-Spěvková. Czech National Bank, Czech coins, <https://www.cnb.cz/en/banknotes-and-coins/coins/2-czk/> [dostęp: 11.02.2023]. Dokładniejsze informacje o kontekście zabytku z monety znalazłem w ramach czeskojęzycznej Wikipedii. <https://cs.wikipedia.org/wiki/Gomb%C3%ADk> [dostęp: 11.02.2023].

²⁷ Pierwszym znanym przywódcą był Mojmir I (830–846), zarazem założyciel dynastii Mojmirowiców, która rządziła aż do kresu Wielkich Moraw (Mühle, 2020, s. 155). Upadek państwa nastąpił na skutek agresji zewnętrznej, m.in. ataki Węgrów, oraz dzięki dezintegracji wewnętrznej (Kouřil, 2019, s. 62–93, za: Mühle, 2020, s. 161–162). W kontekście Wielkich Moraw szczególne znaczenie miała misja chrystianizacyjna Konstantyna i Metodego za panowania Rościława – stworzenie głągolicy, przetłumaczenie wielu tekstów kościelnych na język słowiański, stosowanie tego języka w liturgii (Mühle, 2020, s. 162–164).

nad Morawą czy Nitra, dostarczyły materiałów potwierdzających istnienie wyspecjalizowanego rzemiosła, w tym rzemiosła złotniczego. Liczne ozdoby znajdowano w kontekstach grobowych (Leciejewicz, 1979, s. 7–10; Mühle, 2020, s. 161), czego przykładem jest omawiany gombik z Mikulčic²⁸ odnaleziony w trójnawowej bazylice w grobie 714 (Poulik, 1975, s. 85), którym zainspirował się projektant monety.

O istnieniu wyspecjalizowanego rodzimego złotnictwa wielkomorawskiego świadczą także pozostałości pracowni m.in. na stanowisku Staré Město „U Vita”, „Na Dvorku” i w Mikulčicach. W ramach warsztatów znajdowano pozostałości tygli, fragmenty naczyń ceramicznych ze śladami metali kolorowych i szlachetnych, brązowe i mosiężne blaszki lub pręciki ze śladami cięcia i klucia, narzędzia i akcesoria niezbędne do obróbki metalu (Galuška, 2017, s. 69–70, 75; Klanica, 1974, s. 26–27). Najprawdopodobniej metale szlachetne niezbędne do produkcji wyrobów biżuteryjnych otrzymywano dzięki handlowi, nie wyklucza się także możliwości miejscowego płukania złota oraz przetapiania starszych ozdób awarskich (Galuška, 2017, s. 69).

Gombiki wykonywano z cienkiej blachy, przeważnie miedzianej i pozłacanej, czasem srebrnej, rzadziej ze złotej. Były kulistego kształtu, złożone z dwóch wytłaczanych i następnie połączonych ze sobą półkul (Dekan, 1979, s. 35). Powszechnym motywem zdobniczym pojawiającym się na gombikach jest palmetowy wachlarz i jego pochodne, przeobrażające się w złożone symetryczne wici, poza tym motyw meandra obramowanego łukami, wewnątrz których pojawia się najczęściej wątek roślinny. Sporadycznie występują także motywy zwierzęce i są nimi najczęściej motywy ptaków, takich jak pawie, gołębie, sokoły. Oprócz motywów roślinnych i zwierzęcych występuje także ornament geometryczny oraz spirale i żeberka. Gombiki zdobiono także techniką filigranu i granulacji²⁹ (Chropovský, 1970, s. 161–162; Dekan, 1979, s. 35). Omawiany gombik z Mikulčic ozdobiono trzema wizerunkami ptaków każdy, zawarty w medalionie złożonym z podwójnego okręgu. Nad złączeniami medalionu umieszczone są łezki. Zaprezentowane ptaki różni stylizacja. Jeden z nich głowę ma zwróconą do tyłu, pozostałe do przodu. Różni je także obecność i ilość granulek przy dziobach oraz ilość punkcików na ciele. W przypadku ogonów stylizacja piór

²⁸ Szacunkowo powierzchnia aglomeracji Mikulčickiej w 2 poł. IX wieku wynosiła od 35 do 50 ha. Kompleks złożony był z osiedli i cmentarzysk, a formację centralną stanowił akropol oraz podgrodzie o łącznej powierzchni 10 ha (Poláček, 2017, s. 142). W obrębie akropolu zbudowano kościoły, pałac i inne obiekty rezydencjonalne. Obszar ten zamieszkiwali członkowie rodziny książęcej, arystokraci, duchowieństwo, rzemieślnicy pracujący dla dworu i ludność służebna. Funkcjonowały tutaj warsztaty odlewników i złotników (Poláček, 2017, s. 142–143). Duża ilość obiektów sakralnych wzniesionych w Mikulčicach potwierdza, że były ważnym ośrodkiem chrześcijaństwa i administracji kościelnej (Poláček, 2017, s. 143–144).

²⁹ Styl veligradzki nawiązuje swym charakterem do stylu bizantyjsko-orientalnego (Galuška, 2017, s. 67). Styl uwidaczniał się na przedmiotach takich, jak gombiki, kolczyki, pierścienie, metalowe paciorki, zawieszki i inne ozdoby znajdujące na cmentarzyskach morawskich z IX wieku. W ramach tej stylistyki stosowano skomplikowane techniki zdobnicze, takie jak granulacja czy filigran. Przedmioty wykonane w tej stylistyce cechuje duża unikatowość, ponieważ często występują tylko w jednym egzemplarzu (Galuška, 2017, s. 67–68). Omawiany styl przetrwał upadek Wielkich Moraw i zaniknął dopiero w drugiej połowie X wieku, co potwierdzają znaleziska z cmentarzysk z tego okresu (Galuška, 2017, s. 78).

wykazuje duże podobieństwo. Na monecie wizerunek gombika został przedstawiony w taki sposób, że ukazuje tylko jedno wyobrażenie ptaka (Poulik, 1975, s. 85, por. tab. 54: 6, tamże, zob. środkowe przedstawienie ptaka).

Znaczenie tematyki motywu

Znaczenie gombika z Mikulčic należy powiązać ze znaczeniem miejsca jego odkrycia. Mikulčice były centrum władzy Mojmirowiców oraz ośrodkiem władzy kościelnej w tamtym czasie (Poláček, 2017, s. 145). Wyjątkowość miejsca podkreślają liczne pozostałości architektury sakralnej oraz znaleziska świadczące o wysokiej kulturze dworskiej, m.in. rzemiosła artystycznego (Poláček, 2017, s. 143, 145).

P. Kouřil zauważa, że kultura Wielkich Moraw była bogata i zróżnicowana. Jej dziedzictwo jest cenne dla wielu krajów, na które oddziaływała, w tym dla współczesnych Czech. Łączy się z początkami państwowości czeskiej. Dziedzictwo wielkomorawskie ciągle stanowi inspirację i jest przedmiotem wielu badań (Kouřil, 2017, s. 7–8).

Podobny pogląd wyraża Z. Klanica, który akcentuje rozwój złotnictwa wielkomorawskiego w kontekście rozwoju kultury materialnej Słowiańszczyzny. Złotnictwo wielkomorawskie oddziaływało na obszary ościenne, tj. obszar Połabia, ziemie Polski, Rusi oraz Bałkanów. Wyroby złotnicze mają duże znaczenie, są cennym źródłem historycznym, potwierdzającym rozwój gospodarczy, polityczny, kulturowy ziem słowiańskich w średniowieczu. Poza tym przeprowadzone badania zarówno przez czeskich, jak i słowackich archeologów mają szczególne znaczenie, ponieważ w ich trakcie pozyskano zróżnicowany materiał, świadczący o niezwykle różnorodnej i bogatej kulturze materialnej (Klanica, 1974, s. 3–4).

Według Lecha Leciejewicza „kultura artystyczna Wielkich Moraw urzeka swoją wielorodnością, kolorytem, mistrzostwem umiejętności” (Leciejewicz, 1979, s. 11). Zagadnienie złotnictwa wielkomorawskiego badacz łączy z postępowaniem cywilizacyjnym Słowian. Obejmuje on początki osiedli o wczesnomiejskim charakterze, w których prowadzono działalność rzemieślniczą i handlową (Leciejewicz, 1979, s. 9). Stylistyka sztuki wielkomorawskiej miała charakter synkretyczny, wykazywała związki z innymi kulturami (Leciejewicz, 1979, s. 10).

Złotnictwo Wielkich Moraw zostało zaprezentowane w ramach wystaw i publikacji katalogów z tychże wystaw. Jako przykłady takich publikacji można wymienić m.in. *Mittelalterlicher Schmuck* (1966) K. Bandy, album J. Dekana *Wielkie Morawy epoka i sztuka* (1979) czy pracę zbiorową *Wielkie Morawy* (2017).

PODSUMOWANIE

Na podstawie wybranych archeologicznych przykładów motywów pradziejowych, jakimi są stylizowany wizerunek „oranta”/bogini matki z Krzemionek Opawskich i tetradrachma bratysławskiego typu z napisem BIATEC oraz motywów

średniowiecznych, takich jak jeździec z Madary czy wielkomorawski gombik z Mikulčic, starałem się wykazać, że artefakty, obiekty i stanowiska, jakimi zajmują się badacze w ramach archeologii pradziejowej i średniowiecznej, mają znaczenie dla konkretnych państw i narodów, są wybitnymi osiągnięciami w dziejach ludzkości, co sprawiło, że ich znaczenie zostało dodatkowo upamiętnione na monetach.

Analiza ikonograficzna awersów lub rewersów, na których występowały motywy archeologiczne, pozwoliła rozpoznać sposób przedstawiania zabytków archeologicznych na monetach. Na awersach wszystkich monet bułgarskich jeździec z Madary ulokowany był w centrum, w przypadku tetradrachmy bratysławskiego typu z napisem BIATEC, wielkomorawskiego gombika z Mikulčic i stylizowanego wizerunku oranta/postaci bogini matki z monety 50-złotowej, motywy znajdowały się na górze, po lewej stronie monety, zaś wyobrażenie „oranta”/bogini matki z monety 2-złotowej znajdowało się na dole monety. Mimo że nie wszystkie zabytki znalazły się w centralnych częściach monet, to wszystkie są głównymi przedstawieniami na monetach. W przypadku tetradrachmy bratysławskiego typu z napisem BIATEC, wielkomorawskiego gombika z Mikulčic i stylizowanego wizerunku oranta/bogini matki z monety 50-złotowej nie występują inne przedstawienia, co więcej wyeksponowano je obok nominału. W przypadku wizerunku „oranta”/bogini matki z monety o wartości 2 zł motyw znalazł się obok pięciu innych przedstawień zabytków. Pozycja motywu została zaakcentowana poprzez wpisanie go w koło, tym samym został wyeksponowany w stosunku do pozostałych.

Zarówno na monecie czeskiej z wielkomorawskim gombikiem, jak i na monetach bułgarskich z jeźdźcem z Madary ze wszystkich emisji nie pojawiła się żadna informacja dodatkowa w postaci napisów, które mogłyby pozwolić na identyfikację miejsca lub zabytku. W przypadku monety słowackiej z tetradrachmą bratysławskiego typu jedyny napis znajdował się w ramach przedstawienia, stanowił jego składową, tym samym możliwa była identyfikacja zabytku. Moneta polska z wizerunkiem „oranta”/bogini matki z 2012 roku posiadała jako dodatkowy element identyfikacyjny nazwę miejscowości, a tym samym nazwę stanowiska, gdzie dany motyw wystąpił. Uwzględniono na niej także inne wyobrażenia odwzorowujące wybrane artefakty z Krzemionek Opatowskich. Na drugiej monecie polskiej z 2022 roku na rewersie monety (na drugiej stronie, gdzie nie ma motywu, a pojawia się wyobrażenie postaci pracującego w kopalni neolitycznego górnika oraz inkrustowany krzemień pasiasty), została zamieszczona informacja o okolicznościach wybicia monety.

Analiza tematyki motywów dowiodła, że moneta nie upamiętnia wyłącznie samego zabytku, lecz także aspekty z nim związane, takie jak kontekst kulturowy, kontekst występowania, kontekst chronologiczny czy inne zagadnienia kultury materialnej badane przez archeologów. Ze stylizowanym wizerunkiem „oranta”/bogini matki łączą się pozostałości kopalń i neolitycznego górnictwa w Krzemionkach Opatowskich oraz magia i wierzenia ówczesnych społeczności. W przypadku tetradrachmy bratysławskiego typu z napisem BIATEC motyw ten łączy się z mennictwem Celtów zamieszkujących obszary współczesnej Słowacji, pośrednio zaś z ich dużymi osiągnięciami kulturowymi, takimi jak sztuka, organizacja społeczna czy polityczna. Jeździec z Madary jest dziełem sztuki rzeźbiarskiej, zawiera także inskrypcje, tym samym stanowi źródło epigraficzne,

poza tym jest przykładem kultury materialnej i wytwórstwa łączącym się z początkami Bułgarii. Zaś wielkomorawski gombik z Mikulčic jest ciekawym przykładem złotnictwa wielkomorawskiego, wiąże się także z tematyką najważniejszych ośrodków grodowych tego państwa oraz z kontekstem funeralnym występowania tego rodzaju ozdób.

Omówiona tematyka, jaką upamiętniają motywy, ma znaczenie dla dziedzictwa. W przypadku stylizowanego wizerunku „oranta”/bogini matki z Krzemionek Opatowskich znaczenie posiada unikatowy symbol, będący rozpoznawalną ikoną stanowiska i jednym z niewielu przykładów pradziejowej sztuki naskalnej w Polsce. Istotne są również zaawansowane osiągnięcia górnicze neolitycznych wydobywców krzemienia pasiastego oraz długa eksploatacja trwająca wiele pokoleń, pozwalająca prześledzić zmiany zachodzące w górnictwie. Z kolei tetradrachmy bratysławskiego typu z napisem BIATEC są najstarszymi zabytkami mennicznymi produkowanymi na obszarze Słowacji, stanowiącymi dodatkowo bezcenne źródło historyczne, pozwalające, przy niedostatku informacji z innych źródeł, na poznanie rozwoju kulturowo-cywilizacyjnego Celtów z obszaru Słowacji, poza tym są źródłem poznania imion zapomnianych celtyckich wodzów. Owe monety posiadają wartość artystyczną, dorównując kunsztem wykonania monetom greckim czy rzymskim w tym samym czasie. Narodowy Bank Słowacji upamiętnił tetradrachmy bratysławskiego typu z napisem BIATEC przyjmując ich rewers za logo banku. Jeździec z Madary stanowi wybitny i unikatowy przykład sztuki rzeźbiarskiej, natomiast otaczające jeźdźca inskrypcje pozwalają poznać najdawniejsze dzieje państwa bułgarskiego. Zabytek ten jest nierozzerwalnie związany z tożsamością narodową Bułgarów, stanowi jeden z najważniejszych symboli narodowych. Relief ten stanowi przykład połączenia dawnej twórczości człowieka i walorów przyrodniczych, w które został wkomponowany. W przypadku wielkomorawskiego gombika podziw i zainteresowanie wywołują osiągnięcia złotnictwa wielkomorawskiego, które doczekały się wielu opracowań i wystaw. Kultura wielkomorawska oddziaływała na ościennie obszary, jej osiągnięcia obecnie stanowią źródło inspiracji i podmiot zainteresowania nie tylko czeskich czy słowackich archeologów, ale także badaczy z innych państw. Mikulčice stanowiące kontekst występowania zabytku mają znaczenie jako dawne centrum Wielkich Moraw, będące siedzibą książęcą, ośrodkiem chrześcijaństwa, miejscem nagromadzenia wielu pozostałości architektonicznych, niewystępujących nigdzie indziej aż tak licznie. Zarówno Czesi, jak i Słowacy osiągnięcia Wielkich Moraw traktują jako dorobek własnej historii, co potwierdzają licznie prowadzone przez nich badania.

Wszystkie omówione zabytki mają szczególne znaczenie w kontekście budowania tożsamości narodowej. Jednak jeździec z Madary czy Krzemionki Opatowskie ze względu na swoją unikalność w perspektywie dokonań całej ludzkości zostały wpisane na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO, tym samym można mówić o ich znaczeniu dla całego świata.

Moneta jako wytwór kulturowy posiada niewielką ilość elementów epigraficznych, tym samym poprzez ikonografię możliwe jest wyrażanie bardziej złożonych treści mających charakter symboliczny. Analiza motywów archeologicznych może być wieloaspektowa, a otrzymane wyniki pozwalają sformułować wniosek, że numi-

zmatyka w specyficzny sposób upamiętnia dziedzictwo archeologiczne, tym samym współczesna działalność mennicza państw jest dowodem prowadzenia polityki historycznej wykorzystującej dokonania archeologii dla własnych celów.

KATALOG

W ramach katalogu monet zostały zawarte zdjęcia awersów i rewersów, informacje takie jak: kraj pochodzenia, nominał, lata emisji, rodzaj emisji: obiegowa lub okolicznościowa, średnica, masa, rodzaj stopu. Informacje o monetach pochodzą z stron internetowych banków centralnych: Narodowego Banku Bułgarii, Czeskiego Banku Narodowego, Narodowego Banku Polskiego, Narodowego Banku Słowacji³⁰ oraz z *2019 Standard Catalog of World Coins 1901–2000: 46 Edition*.

Tabela 1. Monety z prahistorycznymi i średniowiecznymi motywami archeologicznymi

Table 1. Coins with prehistoric and medieval archaeological motifs

Nr	Awers	Rewers
1		
2		

³⁰ Informacje o parametrach technicznych monet czerpię ze stron: Българска народна банка, Каталог-Монети – Част 2, s. 137–138, 150, 157–158, https://www.bnb.bg/bnbweb/groups/public/documents/bnb_publication/pub_np_catalogues_coins_p2_bg.pdf [dostęp: 11.02.2023]; Czech National Bank, Czech coins, <https://www.cnb.cz/en/banknotes-and-coins/coins/2-czk/> [dostęp: 11.02.2023]; Narodowy Bank Polski, Monety okolicznościowe z 2012 i 2022 roku, <https://nbp.pl/monety-okolicznosciowe/> [dostęp: 11.03.2023]; Národná banka Slovenska, Slovak koruna coins, 5 Sk, <https://nbs.sk/en/banknotes-and-coins/slovak-currency/slovak-coins/5-sk/> [dostęp: 11.02.2023]. Fotografie monety polskiej o wartości 50 zł pochodzą ze strony NBP. Pozostałe zamieszczone fotografie monet są mojego autorstwa.

3	 The obverse of a 5 BGN coin, featuring the coat of arms of Bulgaria (a rider on a horse) and the text "РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ" (Republic of Bulgaria) around the perimeter.	 The reverse of a 5 BGN coin, showing the number "5" and the word "ЛЕВА" (Leva) with the year "1997" below it.
4	 The obverse of a 10 BGN coin, featuring the coat of arms of Bulgaria and the text "РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ" (Republic of Bulgaria).	 The reverse of a 10 BGN coin, showing the number "10" and the word "ЛЕВА" (Leva) with the year "1997" below it.
5	 The obverse of a 10 BGN coin, featuring the coat of arms of Bulgaria and the text "РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ" (Republic of Bulgaria).	 The reverse of a 10 BGN coin, showing the number "10" and the word "ЛЕВА" (Leva) with the year "1997" below it.
6	 The obverse of a 20 BGN coin, featuring the coat of arms of Bulgaria and the text "РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ" (Republic of Bulgaria).	 The reverse of a 20 BGN coin, showing the number "20" and the word "ЛЕВА" (Leva) with the year "1997" below it.
7	 The obverse of a 50 BGN coin, featuring the coat of arms of Bulgaria and the text "РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ" (Republic of Bulgaria).	 The reverse of a 50 BGN coin, showing the number "50" and the word "ЛЕВА" (Leva) with the year "1997" below it.
8	 The obverse of a 1 BGN coin, featuring the coat of arms of Bulgaria and the text "РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ" (Republic of Bulgaria).	 The reverse of a 1 BGN coin, showing the number "1" and the word "СТОТИЦЕВА" (Stotitsheva) with the year "2000" below it.

9		
10		
11		
12		
13		
14		

Legenda do tabeli: 1. Bułgaria, 1 lew, 1992, obiegowa, Φ 23,2 mm, 4 g, CuZnNi; 2. Bułgaria, 2 lewa, 1992, obiegowa, Φ 25,2 mm, 5 g, CuZnNi; 3. Bułgaria, 5 lewa, 1992, obiegowa, Φ 27,2 mm, 6 g, CuZnNi; 4. Bułgaria, 10 lewa, 1992, obiegowa, Φ 30,2 mm, 9 g, CuZnNi; 5. Bułgaria, 10 lewa, 1997, obiegowa, Φ 15,5 mm, 1,5 g, CuZn; 6. Bułgaria, 20 lewa, 1997, obiegowa, Φ 17,5 mm, 2,5 g, CuZn; 7. Bułgaria, 50 lewa, 1997, obiegowa, Φ 19,5 mm, 3,5 g, CuZn; 8. Bułgaria, 1 stotinka, 1999–2000, obiegowa, Φ 16 mm, 1,8 g, 1999 – CuAlNi/od 2000 – stal kryta brązem; 9. Bułgaria, 2 stotinki, 1999–2000, obiegowa, Φ 18 mm, 2,5 g, 1999 – CuAlNi/od 2000 – stal kryta brązem; 10. Bułgaria, 5 stotinek, 1999–2000, obiegowa, Φ 20 mm, 3,5 g, 1999 – CuAlNi/od 2000 – stal kryta brązem; 11. Bułgaria, 10 stotinek, 1999, obiegowa, Φ 18,5 mm, 3 g, CuZnNi; 12. Bułgaria, 20 stotinek, 1999, obiegowa, Φ 20,5 mm, 4 g, CuZnNi; 13. Bułgaria, 50 stotinek, 1999, obiegowa, Φ 22,5 mm, 5 g, CuZnNi; 14. Czechy, 2 korony, 1993–2022, obiegowa, Φ 21,5 mm, 3,7 g, Stal kryta Ni; 15. Polska, 2 złote, 2012, okolicznościowa, Φ 27 mm, 8,15 g, CuAl5Zn5Sn1; 16. Polska, 50 złotych, 2022, okolicznościowa, Φ 45 mm, 62,2 g, Ag 999; 17. Słowacja, 5 koron, 1993–2008, obiegowa, Φ 24,75 mm, 5,4 g, Fe kryte Ni.

BIBLIOGRAFIA

- Angelov, L. (1983). *Monuments of culture, The Kazanluk Tomb, The Madara Horseman, The Boyana Church, The Rock-cut churches of Ivanovo*. Sofia: Sofia Press.
- Bąbel, T. J. (2015). „Krzemionki Opatowskie”: *monument prahistorii Europy: kopalnie krzemienia piasistego*. Ostrowiec Świętokrzyski: Krzemionki Muzeum Historyczno-Archeologiczne w Ostrowcu Świętokrzyskim.
- Benda, K. (1966, cop. 2001). *Mittelalterlicher Schmuck: Slawische Funde aus tschechoslowakischen Sammlungen und der Leningrader Eremitage* (G. Solar, tłum.). Praga: ARTIA.

- Beševliev, V. (1963). *Die protobulgarischen inschriften* (Berliner Byzantinistische Arbeiten, t. 23). Berlin: Akademie-Verlag.
- Bujna, J., Furmáněk, V., Wiedermann, E. (2013). *Staré Slovensko. 1, Archeológia ako historická veda* (Archaeologica Slovaca Monographiae, t. 1). Nitra: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied.
- Chropovský, B. (1970). *Slovensko na úsvite dejín*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľ'stvo.
- Dekan, J. (1979). *Wielkie Morawy: epoka i sztuka*. Bratislava: Tatran, Wrocław: Ossolineum.
- Donchev, S. (1981). The Madara Horseman. *ICOMOS*, 23–24, s. 41–46.
- Fiedler, U. (2008). Bulgars in the Lower Danube region. A survey of the archaeological evidence and of the state of current research. W: *The other Europe in the Middle Ages; Avars, Bulgars, Khazars and Cumans* (s. 151–236) (Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450–1450, t. 2). Leiden – Boston: Brill.
- Galuška, L. (2017). Bizuteria i złotnictwo Wielkich Moraw. W: Kouřil P. (red.), *Wielkie Morawy* (s. 67–80). Gniezno: Muzeum Początków Państwa Polskiego, Szczecin: Wydawnictwo „Triglav”.
- Jedynak, A. (2015). Pozyskiwanie i obróbka surowców krzemienych w młodszej epoce kamienia i wczesnej epoce brązu. W: Ł. Kaczmarek (red.), *Dawna wytwórczość na ziemiach polskich: Katalog wystawy w Muzeum Początków Państwa Polskiego w Gnieźnie* (s. 9–20). Gniezno: Muzeum Początków Państwa Polskiego.
- Kiersnowski, R. (1988). *Moneta w kulturze wieków średnich*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Kiersnowski, R. (2006). Moneta – świadek historii (Biblioteczka Biuletynu Numizmatycznego, Seria Nowa, t. 1). Warszawa: Polskie Towarzystwo Numizmatyczne Zarząd Główny.
- Klanica, Z. (1974). *Práce klenotníku na slovanských hradistích* (Studie Archeologického Ústavu Československé Akademie Věd v Brně, r. 2, t. 6). Praga: Academia Praha.
- Kolniková, E. (1978). *Keltské Mince na Slovensku* (Dávnoveké Umenie Slovenska = Ars Slovaca Antiqua t. 2). Bratislava: Pallas.
- Kouřil, P. (2017). Słowo wstępne. W: Kouřil P. (red.), *Wielkie Morawy* (s. 7–8). Gniezno: Muzeum Początków Państwa Polskiego, Szczecin: Wydawnictwo „Triglav”.
- Kouřil, P. (2019). The Magyars and Their Contribution to the Collapse and Fall of Great Moravia: Allies Neighbours, Enemies. W: J. Macháček, M. Wihoda (red.), *The Fall of Great Moravia. Who was Buried in Grave H153 at Pohansko near Brěclav* (s. 62–93). Leiden – Boston: BRILL.
- Kurnatowska, Z. (1977). *Słowiańszczyzna Południowa* (Kultura Europy Wczesnośredniowiecznej, t. 3). Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk: Ossolineum.
- Lajsner, W. (2022). *Wybrane motywy archeologiczne: prahistoryczne i protohistoryczne na monetach europejskich z lat 1990–2020*. Maszynopis pracy dyplomowej napisanej pod kierunkiem prof. dr hab. D. Minty-Tworzowskiej. Poznań: Wydział Archeologii, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza.
- Leciejewicz, L. (1979). Wstęp do wydania polskiego. W: J. Dekan, *Wielkie Morawy epoka i sztuka* (s. 7–11). Bratislava: Tatran, Wrocław: Ossolineum.
- Michael, T., Schimt, T. L. (2018). *2019 Standard Catalog of World Coins 1901–2000: 46 Edition*. Krause Publications.
- Mühle, E. (2020). *Słowianie rzeczywistość i fikcja wspólnoty VI–XV wiek* (J. Janicka tłum.). Warszawa: PWN.
- Ondrouch, V. (1958). *Keltské mince typu Biatec z Bratislavy*. Bratislava: Slovenska Akademia Vied.
- Poláček, L. (2017). Mikulčice. W: Kouřil P. (red.), *Wielkie Morawy* (s. 141–148). Gniezno: Muzeum Początków Państwa Polskiego, Szczecin: Wydawnictwo „Triglav”.
- Poulik, J. (1975). *Mikulčice: sídlo a pevnost knížat velkomoravských*. Praga: Československá Akademie Věd.
- Stancheva, M. (1996). *Madarskiiat konnik*. Shumen.
- Vaklinova, M. (1985). Sztuka bułgarska w epoce pierwszego państwa bułgarskiego (VII–XI w.). *Balcinica Posnaniensia Acta et studia*, 2, s. 59–86.
- Velkov, V. i in. (1956). *Madarskiiat konnik (prouchvaniia vārkhū nadpisite i reliefa)*. Sofia.

- Waklinow, S. (1984). *Kultura Starobułgarska (VI–XI w.)* (K. Wierzbicka, tłum.). Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Wasilewski, T. (1970). *Historia Bułgarii*. Wrocław – Warszawa – Kraków: Ossolineum.
- Weisser, B. (2009). *Schatzkammer der antiken Münzkunst; Kurzführer durch die Ausstellung des Münzkabinetts im Pergamonmuseum*. Berlin: Staatliche Museen zu Berlin Münzkabinet.
- ŹRÓDŁA INTERNETOWE
- Bułgarska Narodna Banka, Katalog-Moneti-Čast 2, s. 137–138, 150, 157–158, https://www.bnb.bg/bnbweb/groups/public/documents/bnb_publication/pub_np_catalogues_coins_p2_bg.pdf [dostęp: 11.02.2023].
- Bułgarska Narodna Banka. Banknoty i monety, iztegleni ot obraščenie, z neiztekul epok na, 1 lew, https://www.bnb.bg/NotesAndCoins/NACOutOfCirculation/COIN_1992_01BGL_BG [dostęp: 11.02.2023].
- Bułgarska Narodna Banka. Banknoty i monety, iztegleni ot obraščenie, z neiztekul epok na, 2 lewa, https://www.bnb.bg/NotesAndCoins/NACOutOfCirculation/COIN_1992_02BGL_BG [dostęp: 11.02.2023].
- Bułgarska Narodna Banka. Banknoty i monety, iztegleni ot obraščenie, z neiztekul epok na, 5 lewa, https://www.bnb.bg/NotesAndCoins/NACOutOfCirculation/COIN_1992_05BGL_BG [dostęp: 11.02.2023].
- Bułgarska Narodna Banka. Banknoty i monety, iztegleni ot obraščenie, z neiztekul epok na, 10 lewa, https://www.bnb.bg/NotesAndCoins/NACOutOfCirculation/COIN_1992_10BGL_BG [dostęp: 11.02.2023].
- Bułgarska Narodna Banka. Banknoty i monety, iztegleni ot obraščenie, z neiztekul epok na, 10 lewa, https://www.bnb.bg/NotesAndCoins/NACOutOfCirculation/COIN_1997_10BGL_BG [dostęp: 11.02.2023].
- Bułgarska Narodna Banka. Banknoty i monety, iztegleni ot obraščenie, z neiztekul epok na, 20 lewa, https://www.bnb.bg/NotesAndCoins/NACOutOfCirculation/COIN_1997_20BGL_BG [dostęp: 11.02.2023].
- Bułgarska Narodna Banka. Banknoty i monety, iztegleni ot obraščenie, z neiztekul epok na, 50 lewa, https://www.bnb.bg/NotesAndCoins/NACOutOfCirculation/COIN_1997_50BGL_BG [dostęp: 11.02.2023].
- Bułgarska Narodna Banka, monety w obraščenie, 1 stotinka, https://www.bnb.bg/NotesAndCoins/NACCoinsCurrency/COIN_1999_01ST_BG [dostęp: 11.02.2023].
- Bułgarska Narodna Banka, monety w obraščenie, 2 stotinki, https://www.bnb.bg/NotesAndCoins/NACCoinsCurrency/COIN_1999_02ST_BG [dostęp: 11.02.2023].
- Bułgarska Narodna Banka, monety w obraščenie, 5 stotinki, https://www.bnb.bg/NotesAndCoins/NACCoinsCurrency/COIN_1999_05ST_BG [dostęp: 11.02.2023].
- Bułgarska Narodna Banka, monety w obraščenie, 10 stotinki, https://www.bnb.bg/NotesAndCoins/NACCoinsCurrency/COIN_1999_10ST_BG [dostęp: 11.02.2023].
- Bułgarska Narodna Banka, monety w obraščenie, 20 stotinki, https://www.bnb.bg/NotesAndCoins/NACCoinsCurrency/COIN_1999_20ST_BG [dostęp: 11.02.2023].
- Bułgarska Narodna Banka, monety w obraščenie, 50 stotinki, https://www.bnb.bg/NotesAndCoins/NACCoinsCurrency/COIN_1999_50ST_BG [dostęp: 11.02.2023].
- Czech National Bank, Czech coins, <https://www.enb.cz/en/banknotes-and-coins/coins/2-czk/> [dostęp: 11.02.2023].
- Europejska konwencja o ochronie dziedzictwa archeologicznego (poprawiona), sporządzona w La Valetta dnia 16 stycznia 1992 roku Dz. U. 1996 nr 120 poz. 564, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19961200564/O/D19960564.pdf>. [dostęp: 11.03.2023].
- Narodowy Bank Polski, Banknoty i monety, monety okolicznościowe z 2012 roku, w ramach internetowej strony NBP, broszura: *Zabytki kultury materialnej w Polsce: Krzemionki Opatowskie*, https://nbp.pl/wp-content/uploads/2022/11/2012_10___krzemionki_opatowskie_pl.pdf [dostęp: 11.03.2023].

- Narodowy Bank Polski, *Banknoty i monety, monety okolicznościowe z 2022 r.*, w ramach internetowej strony NBP, broszura: *100. rocznica odkrycia zespołu pradziejowych kopalni krzemienia pasiastego „Krzemionki”*, https://nbp.pl/wp-content/uploads/2022/08/2022_13_krzemionki_pl.pdf [dostęp: 11.03.2023].
- Narodowy Bank Polski, *Monety okolicznościowe z 2012 i 2022 r.*, <https://nbp.pl/monety-okolicznosciowe/> [dostęp: 11.03.2023].
- Národná banka Slovenska, Slovak koruna coins, 5 Sk, <https://www.nbs.sk/en/banknotes-and-coins/slovak-currency/slovak-coins/5-sk> [dostęp: 11.02.2023].
- Národná Banka Slovenska, *Basic Information, NBS logo*, <https://www.nbs.sk/en/about-the-bank/basic-information/nbs-logo> [dostęp: 11.02.2023].
- Muzeum Historyczno-Archeologiczne w Ostrowcu Świętokrzyskim, Krzemionki, O oddziale, <https://muzeumostrowiec.pl/krzemionki/o-oddziale/> [dostęp: 22.02.2023].
- Muzeum Historyczno-Archeologiczne w Ostrowcu Świętokrzyskim „Krzemionki”, Historia, <https://muzeumostrowiec.pl/muzeum/historia/> [dostęp: 16.02.2023].
- Polski komitet ds. UNESCO, Bułgaria, <https://www.unesco.pl/?id=265> oraz Polski komitet ds. UNESCO [dostęp: 15.02.2023].
- Polski komitet ds. UNESCO, kryteria wpisu na Listę Światowego Dziedzictwa, <https://www.unesco.pl/kultura/dziedzictwo-kulturowe/swiatowe-dziedzictwo/kryteria/> [dostęp: 15.02.2023].
- Polski komitet ds. UNESCO, Polska, <https://www.unesco.pl/?id=290> oraz Polski komitet ds. UNESCO [dostęp: 16.02.2023].
- Republic of Bulgaria, Ministry of Tourism, *Национален историко-археологически резерват „Мадара”*, <https://www.tourism.government.bg/en/tourist-destinations/2309/2313> [dostęp: 15.02.2023].
- Wikipedia: Gombik, <https://cs.wikipedia.org/wiki/Gomb%C3%ADk> [dostęp: 11.02.2023].

SELECTED ARCHAEOLOGICAL MOTIFS FROM PREHISTORY AND THE EARLY MIDDLE AGES ON EUROPEAN COINS FROM 1992–2022

Summary

European circulation and commemorative coins issued in the years 1992–2022 commemorate the archaeological heritage with themes relating to prehistory and the Middle Ages. Selected motifs: A stylized image of an “orant” from Krzemionki Opatowskie, a Tetradrachm of the Bratislava type with the inscription BIATEC, The Rider from Madara, the Greater Moravian gombik from Mikulčice were used to analyze the numismatic form of commemorating the archaeological heritage. As part of the considerations, the form of presenting the motifs on the coin was analyzed, the themes with which the motifs were connected were determined and thanks to which further considerations on the meaning of these monuments were possible. The multi-faceted analysis made it possible to formulate a conclusion that rejects the randomness of presenting monuments and their elements in the form of motifs or limits them to purely aesthetic values. Considerations supported by archaeological literature on the subject indicate the great importance of these monuments and their contexts for the cultural and archaeological heritage. Modern nation states reach back to the legacy of ancient cultures and treat it as part of their own identity. However, we should not forget that the monuments in question arouse admiration among people from all over the world. The numismatic form of commemorating archaeological heritage deserves special attention because it allows the expression of a broad archaeological topic through a small image.

